

Medelijden of bewegende ingewanden?

De betekenis van het werkwoord *splagchnizesthai*

Gert Knepper

Een veelvoorkomende vorm van kritiek op *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) luidt dat de manier waarop deze vertaling allerlei bijbelse begrippen weergeeft te gewoon is, te mager, te zuinig. Er klinkt veel méér in mee, menen de critici. Is dat zo? Zit dat in de Hebreeuwse en Griekse woorden of zit het in de hoofden van de critici? In dit artikel wordt de proef op de som genomen, aan de hand van het werkwoord *splagchnizesthai*. Klopt de populaire wijsheid dat hierin beslist veel méér doorklinkt dan alleen maar ‘medelijden hebben’?

Een Samaritaan kreeg medelijden

Wie in de NBV op zoek gaat naar de barmhartige Samaritaan, loopt hem wat minder gemakkelijk tegen het lijf dan vroeger. Terwijl de *NBG-vertaling 1951* (NBG 1951) Lucas 10:25-37 voorzien had van het opschrift: ‘De gelijkenis van de barmhartige Samaritaan’, is deze perikoop in de NBV onderdeel van een groter geheel: de verzen 38-41 (over Marta, die helemaal opgaat in de zorg voor haar gasten) zijn erbij genomen, en Lucas 10:25-41 draagt nu als aanduiding: ‘Het enig noodzakelijke’.

Afgezien van deze gewijzigde indeling zijn er uiteraard ook verschillen in de vertaling van deze episode. Een van die verschillen is de vertaling van de Griekse werkwoordsvorm *esplagchnisthê* in vers 33. Het is een vorm van een werkwoord *splagchnizesthai*, dat in het Nieuwe Testament niet erg frequent is.¹ Buiten de zogenaamde synoptische evangeliën (de evangeliën volgens Matteüs, Marcus en Lucas) komt het woord niet voor. Maar wat betekent *splagchnizesthai*? Daarover lijkt geen eenstemmigheid te bestaan: terwijl de NBV overal vertaalt met ‘medelijden krijgen/voelen/hebben’, kiest *De Naardense Bijbel* (NB) voor een scala aan emoties: we vinden ‘hij is/raakt (diep) bewogen’, ‘mijn hart trekt samen’, ‘(diep) ge-/ontroerd’, ‘alles [is/raakt] in hem bewogen’, en ‘alles in hem beweegt’. Een gemeenschappelijke factor hierin is het element van beweging, dat de vertaler kennelijk in *splagchnizesthai* aanwezig

acht. Verder kiest de NB voor aanzienlijk heftiger emoties dan het ‘medelijden’ van de NBV. Hoe zit dat?

Oorsprong en betekenis

Het werkwoord *splagchnizesthai* als aanduiding van een emotie is een laatkomer op het Griekse toneel. Als aanduiding van een emotie treffen we het woord voor het eerst in de *Septuaginta*, de Griekse vertaling van het Oude Testament.² Spreuken 17:5 luidt (in de NBV):

Wie een verschoppeling bespot, beledigt zijn schepper,
wie zich over iemands ongeluk verheugt, blijft niet ongestraft.

Maar hierna voegt de *Septuaginta* nog een regel toe die niet in het Hebreeuwse origineel te vinden is:

Maar de *splagchnizomenos*³ zal medelijden ondervinden (*eleêthêsetai*).

Deze uitspraak lijkt sterk op een van de zaligsprekingen, in Matteüs 5:7: ‘Gelukkig de barmhartigen (*hoi eleêmones*), want zij zullen barmhartigheid ondervinden (*eleêthêsontai*).’ Met *splagchnizesthai* wordt in Spreuken 17:5 dus de juiste houding ten opzichte van verschoppelingen en ongelukkigen aangeduid; wie zich deze houding aanmeet, zal zelf ontferming (namelijk van God) ervaren. Het is duidelijk dat *splagchnizesthai* hier zoveel als ‘mededogen hebben’ moet betekenen. De woorden *splagchnizesthai* en *eleein* worden hier synoniem gebruikt, in de betekenis ‘medelijden hebben’. Op grond van die synonymie kan ook de wetgeleerde in Lucas 10 de vraag wie de naaste is geworden van het slachtoffer, beantwoorden met: ‘De man die medelijden (*eleos*) met hem heeft getoond’ (Lucas 10:37).

Hoe heeft de betekenis ‘medelijden hebben’ zich bij het werkwoord *splagchnizesthai* kunnen ontwikkelen? Om de herkomst ervan te verklaren, moeten we beginnen bij het zelfstandig naamwoord *splagchnon*, ‘ingewand’. Dit woord komt vanaf het Homerische Grieks (ca. 800 v.Chr.) voor – uiteraard meestal in het meervoud, *splagchna* – en heeft zich tot in het hedendaags Grieks gehandhaafd. Bij de betekenis ‘ingewanden’ moeten we in de eerste plaats – maar niet uitsluitend! – denken aan hart, longen, lever en milt. Het aan *splagchnon* verwante Griekse woord voor ‘milt’, *splên*, is uiteindelijk via het Engels zelfs in onze taal terechtgekomen. We kennen het als ‘spleen’, in de betekenis van ‘lichte melancholie’. Omdat in de oudheid de *splagchna* als de zetel van de emoties werden beschouwd, kon men met dit woord ook die emoties zelf aan-

duiden, vooral woede en opgewondenheid. En ten slotte kon het woord ook iemands ‘gezamenlijke emoties’, dat wil zeggen: diens ‘innerlijk’, ‘karakter’ of ‘hart’ betekenen. In het *koinè*-Grieks ontwikkelde zich voor *splagchna* vervolgens met name de betekenis ‘sympathie’, ‘medelijden’, ‘mededogen’.⁴

Ook in de *Septuaginta* vinden we *splagchna* een paar keer terug. Het is daarbij opmerkelijk dat het woord vrijwel niet voorkomt in de teksten die uit het Hebreeuws vertaald zijn.⁵ Het werd blijkbaar niet als geschikt equivalent van een Hebreeuws origineel beschouwd. Er bestond weliswaar een Hebreeuws woord *rachamim*, ‘ingewanden’ (meervoud van *rèchèm*, ‘baarmoeder’), dat zich op vergelijkbare wijze als *splagchna* ontwikkeld had tot de betekenis ‘medelijden’, ‘barmhartigheid’; maar in deze laatste betekenis vertaalde de *Septuaginta* het nu juist niet met *splagchna*. Voor *rachamim* kozen de *Septuaginta*-vertalers het Griekse *oiktirmos* (bijvoorbeeld in 2 Samuel 24:14 en 1 Koningen 8:50). Pas in de boeken die oorspronkelijk in het Grieks zijn geschreven, vinden we *splagchna* wat vaker, steeds in de betekenis ‘ingewanden’. In het Nieuwe Testament wordt het woord meestal gebruikt zoals wij het woord ‘hart’ gebruiken: als metafoor voor begrippen als ‘medelijden’ en ‘liefde’.⁶

Het werkwoord *splagchnizesthai* dankt zijn bestaan dus aan de betekenis ‘medelijden’ die het woord *splagchna* in het *koinè*-Grieks ontwikkelde. Het is misschien geen toeval dat we het woord voor het eerst in de *Septuaginta* van het boek Spreuken aantreffen. In datzelfde boek (12:10) vinden we namelijk voor het eerst in een bijbels geschrift de relatie tussen *splagchna* en het begrip ‘medelijden’: ‘de *splagchna* van goddelozen zijn zonder medelijden’.

De etymologische valkuil

Hoe is nu te verklaren dat sommige vertalers zo’n heftige betekenis aan het woord toekennen? Een typisch voorbeeld daarvan vinden we in het volgende citaat:

(...) in het Grieks staat er dan een werkwoord: ‘hij werd innerlijk met ontferming bewogen’, *splangnistè* (sic; de vorm is *esplagchnisthè*, GK). En dat moet je volledig met ‘innerlijk met ontferming bewogen worden’ weergeven. (...) Innerlijk met ontferming bewogen, dat wil zeggen: met heel zijn binnenste raakt hij in beroering. Hij is er beroerd van, innerlijk beroerd. En dan gaat het maar niet om een gevoel, slechts een gevoel van medelijden (...). Vanuit dit innerlijk met ontferming bewogen zijn wordt er gehandeld: dan gebeurt er iets!⁷

Dit citaat, afkomstig uit een preek van Frans Breukelman, verwoordt een interpretatie die nog steeds een grote populariteit geniet: de vertaling met

‘medelijden hebben’ doet het Grieks tekort. Deze interpretatie is echter niet houdbaar. Er ligt een fout aan ten grondslag die in de literatuur bekend staat onder de naam ‘root fallacy’ of ‘etymological fallacy’, oftewel: de valkuil van de etymologie. Deze fout kan duidelijk worden geïllustreerd aan de hand van het volgende citaat, waarin kritiek geuit wordt op de vertaling die de NBV geeft voor *esplagchnisthê* (Marcus 6:34), ‘hij voelde medelijden’:

Hij voelde medelijden vertaalt de NBV. Maar dat is wel mager vergeleken bij het origineel: *zijn ingewand werd bewogen* staat er letterlijk. Iets daarvan zal toch in onze vertaling moeten doorklinken. En met dat hij *bewogen* werd kwam hij in beweging: hij begon hun vele dingen te leren.⁸

In de eerste plaats staat er natuurlijk helemaal niet ‘in het origineel letterlijk’ ‘zijn ingewand werd bewogen’: er staat slechts *esplagchnisthê*. En het is nu juist de vraag wat daarvoor een adequate vertaling zou kunnen zijn. Maar wat hier vooral fout gaat, is het volgende: de auteurs hebben het woordje *splagchna*, ‘ingewanden’, terecht herkend als basis van de werkwoordsvorm *esplagchnisthê*, maar leiden daaruit ten onrechte af dat de betekenis van het werkwoord ‘dus’ te maken heeft met ingewanden. Wat hun ontgaat, is het verschil tussen etymologie en betekenis. De betekenis van een woord wordt echter niet bepaald door zijn herkomst, maar door de manier waarop dat woord wordt gebruikt. Dat het woord *splagchna* ten grondslag ligt aan de vorming van het werkwoord *splagchnizesthai* is weliswaar een correcte observatie, maar daaruit volgt *niet* dat de betekenis van *splagchnizesthai* in Marcus 6:34 iets met ‘ingewanden’ te maken moet hebben. De foutieve gedachte dat het één uit het ander volgt, is de etymological fallacy. *Splagchnizesthai* betekent niet dat iemands ingewanden bewogen worden (wat dat ook moge betekenen). Het betekent dat iemand de emotie ‘medelijden’, ‘medeleven’, ‘compassie’ ervaart, uiteraard in zijn binnenste, aangezien alle emoties daarvandaan komen.

Meer dan vijftig jaar geleden wees James Barr al op de valkuil van interpretatie vanuit de etymologie.⁹ Met betrekking tot het werkwoord *splagchnizesthai* meende Barr dat het misverstand over de betekenis mede gevoed was door een opmerking van Karl Barth. Deze schreef in zijn *Kirchliche Dogmatik*, naar aanleiding van het ‘merkwaardige’ verbum *splagchnizesthai*, dat dit woord alleen bij Jezus gebruikt wordt:

(...) en bij drie figuren in de gelijkenissen die hem zeer na staan. (...) De uitdrukking is zo sterk dat hij nauwelijks adequaat te vertalen is: de nood,

de zonde, de volkomen verlatenheid en het bedreigd zijn van deze mens, van dit volk, deden Jezus niet alleen iets, gingen hem niet alleen aan het hart, maar gingen zijn hart binnen, gingen hem *zelf* binnen, zodat deze gehele nood (...) nu zijn eigen nood werd, en als zodanig door hem veel scherper gezien en veel smartelijker geleden werd dan door hen. *Esplagchnisthê* betekent: hij nam deze nood op zich, en hij nam die weg van de noodlijdende. Hij maakte die nood tot iets van zichzelf, tot zijn eigen nood.¹⁰

Volgens Barth kan het woord niet eenvoudigweg ‘medelijden hebben’ betekenen, omdat het betrekking heeft op Jezus, die immers in plaats van ons, en dus op een unieke manier, heeft geleden. Vanuit die gedachte is het woord ‘onvertaalbaar’. Dit is echter een theologische constructie, geen exegetische argumentatie. Vanuit exegetisch en (ver)taalkundig oogpunt is er geen enkele reden waarom *esplagchnisthê* onvertaalbaar zou zijn. De betekenis van het woord *splagchnizesthai* kan uitstekend worden weergegeven met een vertaling als ‘medelijden hebben’ of ‘medeleven hebben’.

De voorzetseluitdrukkingen die regelmatig op *esplagchnisthê* volgen (bijvoorbeeld *peri autôn* in Matteüs 9:36 en *ep’ autois* in Matteüs 14:14), ‘met/over hen’, laten bovendien precies zien wat we bij de betekenis ‘medelijden hebben’ zouden verwachten, namelijk: medelijden hebben *met* iemand. Dat het woord vrijwel alleen bij Jezus wordt gebruikt, is niet zo opmerkelijk: precies hetzelfde geldt voor het synoniem *eleein*, ‘medelijden hebben’. Zoals James Barr al opmerkte: zoiets is niet meer dan logisch in literatuur waarin veel nadruk valt op Jezus’ medelijden.

Beweging?

Rest nog de vraag hoe sommige vertalers aan die bewegende ingewanden komen. Welnu: waarschijnlijk speelt daar het volgende misverstand. In veel talen wordt het ondergaan van emoties uitgedrukt met behulp van een werkwoord dat ‘bewegen’ betekent: in het Nederlands kan je bijvoorbeeld bewogen zijn door een toespraak, ge- (of ont)roerd door een blik van medeleven, enzovoort. (Het woord ‘emotie’ is trouwens eveneens afgeleid van een woord voor ‘bewegen’, het Latijnse *movēre*.) De weergave ‘met ontferming bewogen zijn’ betekende dus oorspronkelijk niets anders dan ‘de emotie ontferming ervaren’; zo kon deze uitdrukking vroeger een adequate weergave van *splagchnizesthai* vormen. Maar dat betekent uiteraard niet dat in dit Griekse werkwoord een element van beweging zou meeklinken: in het Grieks beweegt er niets.

Natuurlijk bestaat het verschijnsel dat betekenisaspecten uit de brontekst in de vertaling kunnen wegvallen of onderbelicht worden. Maar er zijn ook situaties waarin een vertaling, in dit geval de NBV, wordt afgerekend op het onbenoemd laten van aspecten die in de brontekst helemaal niet aan de orde zijn. Wie etymologie verwacht met betekenis, maakt in feite gebruik van een oneigenlijk vertaalmiddel. Waartoe dat kan leiden, kan geïllustreerd worden met het volgende voorbeeld. Een amateur-bijbelvertaler vertaalt in het verhaal van de barmhartige Samaritaan de vorm *esplagchnisthê* (Lucas 10:33) met ‘ten diepste geroerd’. Als verklarende aantekening voegt hij daaraan toe: ‘*splagchnizomai*: tot in de baarmoeder geraakt’.¹¹ Dat moge dan een geheel nieuw licht op de Samaritaan werpen, voor de taalkundige vormt het aanleiding tot lichte melancholie.

Noten

- 1 *Splagchnizesthai* komt in het Nieuwe Testament elf of twaalf keer voor: in Matteüs 9:36, 14:14, 15:32, 18:27 en 20:34; in Marcus 6:34, 8:2 (en misschien 1:41); en in Lucas 7:13, 10:33 en 15:20. Op de problemen rond Marcus 1:41 ga ik in dit artikel niet in, omdat zowel de *Statenvertaling*, de NBG 1951, de NBV als de NB ervoor kiezen om hier een vorm van *splagchnizesthai* te vertalen. Er zijn echter ook handschriften die de moeilijker te verklaren (en daardoor misschien wel waarschijnlijker) lezing *orgistheis*, ‘woedend’, hebben.
- 2 De actieve vorm *splagchnizein* (een *koinè*-vorm voor het klassieke *splagchneuein*) betekent: ‘ofervlees eten’, en komt o.m. voor in 2 Makkabeeën 6:8.
- 3 Veel handschriften lezen *episplagchnizomenos* in plaats van *splagchnizomenos*. Voor de betekenis maakt dit geen verschil.
- 4 De filosoof Chrysippus (3e eeuw v.Chr.) legde het woord *a-splagchnos* uit als ‘geen medelijden vanbinnen voelend’. Volgens Galenus (1e eeuw n.Chr.) bedoelde Plato met *a-splagchnoi* ‘mensen zonder medelijden’.
- 5 Alleen in het late boek Spreuken: 12:10 (als vertaling van *rachamim*, ‘barmhartigheden’), en 26:22 (als vertaling van *bêtèn*, ‘buik’).
- 6 In de evangeliën komt *splagchna* slechts één keer voor, in Lucas 1:78. A. van Nieuwpoort, *Tenach opnieuw. Over het Messiaanse tegoed van het evangelie naar Lukas*, Amsterdam 2006, 93 vertaalt daar zonder nadere toelichting: ‘de innerlijke bewegingen’. In de latere christelijke literatuur bestaat de neiging om *splagchnizesthai* en *splagchna* (en daarvan afgeleide woorden) exclusief met God te verbinden. In het *Testament van Zebulon*, een van de zgn. *Testamenten van de Twaalf Patriarchen* (een pseudepigrafisch Grieks geschrift uit de tweede eeuw n.Chr.) vormen *eu-splagchnia* en *eleos* (medelijden en barmhartigheid) het centrale thema.
- 7 F.H. Breukelman, ‘Wie is mijn naaste?’ in: N.T. Bakker e.a. (red.), *De noodzaak van de preek* (OLW 10), Kampen 2000, 20; dit is de schriftelijke weergave van een preek die Breukelman aan het

eind van de jaren zestig van de vorige eeuw hield in de Rotterdamse Pauluskerk. Het citaat wordt met kennelijke instemming aangehaald door Van Nieuwpoort, 96 n. 50.

- 8 K. Deurloo & N. ter Linden, *Niet zo, maar zo. Honderd en enige vraagtekens bij de Nieuwe Bijbelvertaling*, Amsterdam 2008, 226.
- 9 J. Barr, *The Semantics of Biblical Language*, Oxford 1961, 156.
- 10 K. Barth, *Die Kirchliche Dogmatik III/2* (Die Lehre von der Schöpfung), Zollikon (Zürich), 252 (fragment vertaald door de auteur van dit artikel).
- 11 Dit voorbeeld is ontleend aan de website van een vertalerscollectief, www.schriftlezing.nl.

Geraadpleegde literatuur

- O. Davies, *A theology of Compassion*, Londen 2001.
- E. Estévez, 'Significado de "splugchnizomai" en el NT' in: *Estudios biblicos* 48 (1990), 511-541.
- D.A. Holgate, *Prodigality, Liberality and Meanness in the Parable of the Prodigal Son. A Greco-Roman Perspective on Luke 15: 11-32*, Sheffield 1999.
- H.W. Hollander & M. de Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs. A Commentary*, Leiden 1985.
- H. Köster, 'Splugchnon, splagchnizomai, ktl' in: *TDNT*, VII, 548-559.
- M.J.J. Menken, 'The Position of SPLAGCHNIZETHAI and SPLAGCHNA in the Gospel of Luke' in: *Novum Testamentum* 30 (1988), 107-114.
- O. Montevecchi, 'Viscere di misericordia' in: *Rivista Biblica* 43 (1995), 125-133.
- S.R. Llewelyn & G.H.R. Horsley (eds.), *New Documents illustrating Early Christianity*, volume 3 (1978), 84.
- M. Silva, *Biblical Words and Their Meaning. An Introduction to Lexical Semantics*, Grand Rapids 1994².
- N. Turner, *Christian Words*, Nashville 1981.

De auteur dankt prof. dr. Chrys C. Caragounis te Lund (Zweden) voor diens kritische opmerkingen.

Drs. G.M. Knepper is graecus en nieuwtestamenticus.